

کتابخانه مجازی^۱ و تفاوت‌های آن با کتابخانه‌های الکترونیکی^۲ و دیجیتالی^۳

سیروس پناهی^۴

چکیده: با ورود فناوری اطلاعات^۵ و ارتباطات^۶ به کتابخانه‌ها در دهه‌های اخیر، کتابخانه‌های سراسر دنیا دستخوش تحول شدند و به تدریج کتابخانه‌های خودکار، الکترونیکی، دیجیتالی و مجازی ظهور کردند. اما فاصله این تفسیرات آنقدر کم بود که باعث شد به این اصطلاحات به مفهوم دقیق کلمه پرداخته نشود به طوری که در بسیاری از متون، منابع و مقالات در یک معنا و یا در معنایی مشابه به کار رفته‌اند و فاقد تعاریف واحد، پالایش یافته و متمایز شده‌اند. در این مقاله سعی بر آن است که این مفاهیم کاملاً باز شود و اشتراکات و افتراقات آنها با تأکید بر کتابخانه مجازی مشخص گردد.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه مجازی، کتابخانه دیجیتالی، کتابخانه الکترونیکی، کتابخانه خودکار، کتابخانه سنتی

مقدمه

فناوری اطلاعات و ارتباطات بر کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی تأثیر فراوان گذاشتند و باعث تغییر و تحول در آنها شدند. فناوری اطلاعات بر شیوه‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات، به‌ویژه بر رسانه‌ها و محمل‌های ذخیره و بازیابی اطلاعات، تأثیر داشته است. از مهم‌ترین ویژگی آن به‌کارگیری رایانه و نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای است. فناوری ارتباطات نیز سبب کوتاه شدن فاصله‌ها و تشکیل آنچه مک‌لوهان از آن با نام "دهکده جهانی" یاد می‌کند، شده است (۲۷۴:۵ و ۲۹۲). ورود فناوری به کتابخانه‌ها، کتابخانه‌های

سنتی را دستخوش تحول کرده و زمینه را برای ظهور کتابخانه‌های خودکار، الکترونیکی، دیجیتالی و مجازی فراهم کرده است. کتابخانه‌های سنتی که عمدتاً دارای مجموعه‌ای از مواد چاپی هستند، سریعاً در حال حرکت به سوی خودکار کردن فعالیت‌های خود از قبیل امانت و فهرست ماشین‌خوان هستند. کتابخانه‌های خودکار نیز به

1. Virtual Library

2. Electronic Library

3. Digital Library

۴. دانشجوی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی

5. Information Technology

6. Communication Technology

سوی کتابخانه‌های الکترونیکی دارای منابع به شکل لوح فشرده و دسترسی به اینترنت گام برمی‌دارند. کتابخانه‌های الکترونیکی که مدتی از فعالیت آنها می‌گذرد در حال بررسی تغییر جهت به سمت کتابخانه‌های دیجیتالی هستند که از طریق شبکه در دسترس قرار می‌گیرند. این کتابخانه‌ها که دارای منابع محدود، اما تخصص فناوری مناسب هستند، توجه خود را به دستیابی شبکه‌ای به منابع موجود در دیگر نقاط جهان معطوف می‌کنند و در نتیجه مفهوم کتابخانه مجازی را پدید می‌آورند (۶: ۱۳ و ۱۵).

فاصله این تغییرات به قدری کم بود که باعث شد به مفاهیم این اصطلاحات به‌طور دقیق پرداخته نشود، طوری که در بسیاری از متون، منابع و مقالات در یک معنا و یا در معنایی مشابه‌ای به کار رفته‌اند و فاقد تعاریف واحد، پالایش یافته و متمایز شده‌اند. در این مقاله سعی بر آن است این مفاهیم کاملاً باز شده و اشتراکات و افتراقات آنها با تأکید بر کتابخانه مجازی بازگو گردد. برای این منظور از کتابخانه مجازی شروع می‌کنیم.

کتابخانه مجازی

از اواسط دهه ۱۹۹۰، محیط خدمات اطلاعاتی کتابخانه‌ها همزمان با ظهور و رشد سریع ارتباطات از راه دور و شبکه‌ها تغییراتی چشمگیر داشته است. فهرست‌های کتابخانه و منابع مرجع، اولین خدماتی بودند که به‌صورت پیوسته ارائه شدند و خیلی طول نکشید که اسناد تمام متن و منابع چندرسانه‌ای از طریق اینترنت‌های سازمانی یا اینترنت قابل دسترسی شدند (۷).

منابع دیجیتالی و شبکه‌سازی فرصت‌هایی جدید برای سازماندهی خدمات کتابخانه ایجاد کردند که محدودیت‌های زمانی و مکانی منابع چاپی را در هم

شکسته است (۷). کتابخانه‌های مجازی نیز با ظهور فناوری‌های جدید و با استفاده از اینترنت به‌وجود آمدند. این کتابخانه‌ها امکان دستیابی به فهرست‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی را فراهم می‌سازند و پژوهشگران را به سوی منابعی که به سختی پیدا می‌شوند هدایت می‌کنند و ارائه همه این خدمات به‌طور شبانه‌روزی و در هفت روز هفته از طریق وب سایت‌های آنها انجام‌پذیر هستند (۱۷). بدون اینکه از نظر فیزیکی به مکانی برای مراجعه فرد جهت درخواست و دسترسی به اطلاعات نیاز باشد.

اصطلاح "کتابخانه مجازی" برای اولین بار در اوایل دهه ۱۹۹۰ به کار برده شد (۱۰) و امروزه به یکی از اصطلاحات متداول در متون کتابداری و اطلاع‌رسانی تبدیل شده است. با توجه به اینکه اصطلاحاتی نظیر کتابخانه مجازی، بیمارستان مجازی^۱، دانشگاه مجازی^۲ و... برگرفته از اصطلاح "واقعیت مجازی"^۳ است و کتابخانه مجازی نیز یک پدیده واقعیت مجازی است بنابراین، ابتدا به تعریف واقعیت مجازی می‌پردازیم:

"واقعیت مجازی یک محیط رایانه‌ای است که با استفاده از نرم‌افزارهایی ایجاد می‌شود که توان شبیه‌سازی ظاهر دیداری واقعیت‌های سه بعدی را بدون به کار بردن هیچ ماده فیزیکی دارند و ویژه کاربران رایانه است" (۱۱).

ساده‌ترین مثال برای واقعیت مجازی همان صندوق پست الکترونیکی است. با توجه به تعریف فوق کتابخانه مجازی نیز عبارت است از: "کتابخانه بدون دیواری^۴ که مجموعه آن فاقد منبع چاپی، میکروفیلم و یا هر نوع ماده ملموس دیگری است، ولی منابع آن به‌صورت الکترونیکی و در فرمت دیجیتالی قابل دسترسی است" (۱۱).

1. Virtual Hospital

2. Virtual University

3. Virtual Reality

4. Library Without Walls

کتابخانه مجازی و کتابخانه سنتی

به طور کلی عمده ترین تفاوت های کتابخانه مجازی و کتابخانه سنتی عبارت است از:

۱. محلی بودن در برابر جهانی بودن^۱

از ویژگی های اینترنت، از میان بردن محدودیت های جغرافیایی ست. با ظهور ارتباطات شبکه ای و امکان بازیابی منابع در آن، دامنه فعالیت کتابخانه هم از نظر مجموعه و هم از نظر خدمات، جهانی شده است. امروزه استفاده کنندگان کتابخانه می توانند از سراسر جهان از طریق ارتباطات شبکه ای، به کتابخانه دسترسی داشته باشند و از خدمات آن بهره مند شوند. گردآوری اطلاعات کتابخانه نیز می تواند چنین باشد.

۲. گرایش "عنداللزوم"^۲ در برابر گرایش "درست به موقع"^۳

توسعه مجموعه، معمولاً فرایندی مستمر برای رسیدن به اهداف کتابخانه است. اگر کتابخانه، منابع لازم را نداشته باشد قادر نخواهد بود فوراً به درخواست های استفاده کننده پاسخ دهد. به عبارت دیگر، گرایش توسعه مجموعه در کتابخانه های غیرالکترونیکی به "عنداللزوم بودن" تمایل دارد، اما از طریق امکان بازیابی منابع از فواصل دور در اینترنت و در هر زمانی، گرایش آینده توسعه مجموعه به "درست به موقع بودن" متمایل است. این گرایش تأکیدش بر پاسخ فوری و رضایت مندانه به درخواست های استفاده کننده است. چه "عنداللزوم بودن" و "درست به موقع بودن" هر دو به طور مساوی مهم هستند، ولی کتابخانه باید تصمیم بگیرد برای توسعه بهتر مجموعه برای استفاده کنندگان، میان آنها توازن برقرار کند.

در هشتاد و نهمین همایش سالانه انجمن کتابخانه های اختصاصی، رابرت تراویکا^۱ پنج ویژگی برای کتابخانه مجازی بیان می کند:

۱. کاربران، معمولاً دور از کتابخانه مستقرند و بیشتر روش های ارتباط مجازی، علائم و نشانه های لازم برای فهم، از قبیل ارتباط چشمی^۲ و آهنگ صدا را از دست می دهند.

۲. اطلاعات مجازی از منابع الکترونیکی متمایز، و اغلب انحصاری ست و با درجات کاربرپسندی متفاوتی انتخاب می شوند.

۳. اطلاعات به کاربرانی که در خارج از کتابخانه قرار دارند، ارائه می شود و نقش و تأثیر کتابدار بر موفقیت در امر تبادل اطلاعات مرجع ممکن است محدود به یافتن منابع و برقراری ارتباط باشد.

۴. کتابداران کتابخانه های مجازی، به مهارت های مدیریت دانش برای تجزیه و تحلیل و پیش بینی نیازهای اطلاعاتی کاربران، نیاز دارند.

۵. کتابخانه های مجازی، پویا هستند؛ وظایف، رسالت، سازمان و خدمات کتابخانه های مجازی باید انعطاف پذیری خود را حفظ کرده و پذیرای تغییرات باشند (۱۵).

پات^۳ نیز محتوای کتابخانه مجازی را شامل موارد زیر می داند:

۱. دستیابی به پایگاه های اطلاعاتی دور دست؛

۲. دستیابی به فهرست های کتابخانه های

الکترونیکی؛

۳. دستیابی به انتشارات تمام متن؛

۴. دستیابی به مجلات الکترونیکی؛

۵. دستیابی به وب سایت های مرتبط با رسالت و

وظایف کتابخانه (۱۴).

1. Robbert Travica

2. Eye Contact

3. Pat

4. Local vs. Global

5. Just- in- case

6. Just-in-time

گفت کتابخانه‌ها قطعاً مجبور به فراهم‌آوری و سازماندهی این منابع، به صورت مجازی، به وسیله ارتباطات شبکه‌ای هستند. این بدان معناست که به عنوان مثال، فهرست‌نویسی و خدمات ارائه مدرک^۱، بیشتر از گذشته به توسعه مجموعه نزدیک‌تر است. بنابراین، فاصله میان بخش‌های خدمات فنی و خدمات خواننده^۲ کاهش می‌یابد و در نهایت ممکن است با همدیگر ادغام شوند.

۵. تسریع گردش اطلاعات

در شبکه‌ها، هر کس که نویسنده است ناشر هم هست. اطلاعات کم‌ترین زمان ممکن در سراسر جهان منتشر می‌شود. تولید اطلاعات و گردش آن خیلی سریع‌تر از سابق شده است. همین سرعت بالای گردش اطلاعات، چالش‌های زیادی را برای کتابخانه‌ها به وجود آورده است، به گونه‌ای که آنها برای توسعه مجموعه خود در اینترنت، باید به طراحی راهبردهایی جدید بپردازند (۸).

کتابخانه مجازی و کتابخانه الکترونیکی

عبارت کتابخانه الکترونیکی به‌طور ضمنی بدان مفهوم است که فرایندهای اصلی کتابخانه، به‌طور اساسی باید دارای ماهیت الکترونیکی شوند. بدیهی‌ست مهم‌ترین شیوه تحقق این امر، استفاده گسترده از رایانه برای دسترس‌پذیرکردن خدماتی چون نمایه درون‌خطی، امکانات کاوش و بازیابی متن کامل، بایگانی خودکار سوابق و تصمیم‌گیری مبتنی بر رایانه است. یک شاخص مهم کتابخانه الکترونیکی، حرکت آگاهانه به سوی استفاده گسترده از رسانه‌های الکترونیکی برای ذخیره، بازیابی و ارائه اطلاعات است.

۳. مالکیت در برابر دستیابی^۱

کتابخانه‌های سنتی، منابع را به صورت فیزیکی و مادی نگهداری می‌کردند، اما امروزه اطلاعات، الکترونیکی هستند و به محموله‌هایی الکترونیکی تبدیل شده‌اند که می‌توانند در خدمتگرهای شبکه‌ای ذخیره شده و از هر مکانی و در هر زمانی بازیابی شوند. ممکن است این‌طور به نظر برسد که در برآوردن فوری نیازهای استفاده‌کنندگان، دستیابی بسیار مهم‌تر از مالکیت است، اما در واقع این‌طور نیست، مالکیت و دستیابی هر دو وابسته و مکمل یکدیگرند. اگر کتابخانه صرفاً به حداکثر دستیابی توجه کند و مالکیت را فراموش کند آن کتابخانه در حد یک شبکه صرف، باقی خواهد ماند. بدین ترتیب، منابع به انحصار ناشران در می‌آید و سرانجام کتابخانه به یک ساختمان "مرده و شبح"^۲ با یک سری منابع قدیمی تبدیل خواهد شد. همچنین مطالعه منابع الکترونیکی فاقد آن کیفیت و احساس مطالعه منابع چاپی به‌خصوص در زمینه ادبیات و تاریخ هستند. به همین لحاظ بیشتر کتابخانه‌ها تمایل دارند مجموعه آنها دوسویه باشد یعنی در یک زمان هم منابع چاپی و فیزیکی را داشته باشند و هم منابع مجازی را، بنابراین کاربران می‌توانند به هر دو شیوه از خدمات کتابخانه بهره‌مند شوند.

۴. جدایی در برابر هماهنگی^۳

کاربران کتابخانه مجازی برای به دست آوردن اطلاعات، نیازی به حضور فیزیکی ندارند. کتابخانه، بیشتر به ارائه اطلاعات می‌پردازد تا صرفاً امانت دادن منابع. علاوه بر گردآوری داده‌ها، کتابخانه همچنین با سازماندهی منابع شبکه‌ای، مجموعه‌اش را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در دسترس استفاده‌کننده قرار می‌دهد. از این گذشته، همه منابع کتابخانه مجازی برخلاف کتابخانه سنتی، به شکل دیجیتالی تبدیل و ذخیره شده و از هر مکانی قابل دسترسی‌ست. می‌توان

1. Ownership vs. Access
3. Separation vs. Coordination
4. Document Delivery Services

2. Gohst
5. Reader Services

واسط میان کاربران و منابع اطلاعاتی را دارد ولی در کتابخانه مجازی فقط میان تولیدکننده اطلاعات (نویسنده یا منبع داده‌ها) و دریافت‌کننده آن (خواننده یا استفاده‌کننده) ارتباط برقرار می‌شود از این رو به کتابدار در نقش واسط نیازی نیست (۱۱۹:۲).

۵. "کتابخانه الکترونیکی کتابخانه‌ای است که نه تنها دستیابی به منابع مجموعه خود را فراهم می‌آورد بلکه دستیابی به منابع دیگر مجموعه‌ها را نیز ممکن می‌سازد" (۲۳۷:۴) اما کتابخانه مجازی هر چند که می‌تواند دسترسی به منابع دیگر مجموعه‌ها را فراهم سازد ولی خود دارای منابع و مجموعه خاصی نیست.

۶. بنا به گفته لوتز وایدردل^۱ اصطلاح کتابخانه مجازی برای توصیف همکاری و تعاون میان چند کتابخانه الکترونیکی که منابعشان را در یک شبکه دیجیتال به هم مرتبط کرده‌اند، استفاده می‌شود (۱۶). بنابراین کتابخانه مجازی، خود از چندین کتابخانه الکترونیکی تشکیل می‌شود که در یک فضای مجازی و در یک شبکه دیجیتال منابعشان را به اشتراک می‌گذارند.

کتابخانه مجازی و کتابخانه دیجیتال

ساده‌ترین تعریفی که از کتابخانه دیجیتال شده عبارت است از: "کتابخانه‌ای مشابه کتابخانه‌های حاوی مجموعه چاپی و نوشتاری، با این تفاوت که منابع آن به صورت رقمی (دیجیتالی) و برای دستیابی در محیط شبکه‌ای ذخیره می‌شود تا کاربران بتوانند از راه دور نیز آنها را بازیابی کنند" (۸:۴).

واترز^۲ نیز کتابخانه‌های دیجیتال را این‌گونه تعریف می‌کند: "کتابخانه‌های دیجیتال مجموعه‌هایی هستند که امکانات لازم را برای انتخاب، سازماندهی، دسترسی، تفسیر، انتقال، نگهداری، انسجام و تضمین

این به معنای آن است که کتابخانه‌های الکترونیکی اطلاعات بیشتری را به شکل الکترونیکی یعنی در قالب لوح‌های فشرده یا دستیابی از طریق اینترنت فراهم آورند. استفاده شبکه‌ای از پایگاه‌های لوح فشرده از ویژگی‌های اصلی کتابخانه‌های الکترونیکی است. اگر چه در این کتابخانه‌ها از رسانه‌های الکترونیکی استفاده گسترده‌ای می‌شود، اما کتاب‌های متعارف نیز در کنار انتشارات الکترونیکی حضور خواهند داشت. به همین ترتیب کتابداران کتابخانه‌های الکترونیکی نیز کمک قابل ملاحظه‌ای در خصوص موضوعات کتابخانه‌ای ارائه می‌کنند؛ در عین حال برخی از درخواست‌های روزمره‌ای که کتابداران به آنها رسیدگی می‌کنند خودکار می‌شود و به وسیله رایانه پاسخ داده می‌شود (۱۶:۶).

با توجه به مباحث گذشته می‌توان به تفاوت‌های میان کتابخانه مجازی و کتابخانه الکترونیکی اشاره کرد:

۱. منابع کتابخانه الکترونیکی شامل منابع چاپی و غیرچاپی از قبیل فیلم، میکروفلم، میکروفیش، انواع لوح فشرده و منابع اینترنتی است (۱۱۹:۲). در حالی که کتابخانه مجازی، فاقد هر نوع ماده ملموس، خواه چاپی و خواه غیرچاپی است.

۲. کتابخانه الکترونیکی، درست مانند کتابخانه سنتی و خودکار دارای ساختمان، تجهیزات، مکان و منابع فیزیکی است ولی کتابخانه مجازی "کتابخانه‌ای بدون دیوار و بدون منابع" (۱۵:۶) و موجودیت فیزیکی است.

۳. در کتابخانه الکترونیکی، کاربر می‌تواند به محل کتابخانه مراجعه کند و از خدمات و منابع آن چه به شکل چاپی و چه به شکل غیرچاپی استفاده کند ولی مراجعه کاربر به کتابخانه مجازی معنا ندارد و کاربران فقط از راه دور و از طریق شبکه‌های ارتباطی می‌توانند به منابع آن دسترسی داشته باشند.

۴. در کتابخانه الکترونیکی، کتابدار همان نقش

از مجموع تعاریف و مباحث قبل می‌توان به تفاوت‌های میان کتابخانه مجازی و کتابخانه دیجیتال اشاره کرد:

۱. آن‌طور که از تعریف استلانکین استنباط می‌شود کتابخانه دیجیتال، کتابخانه‌ای است مشابه کتابخانه‌های سنتی، با این تفاوت که منابع آن در فرمت دیجیتالی است. این بدان معناست که کتابخانه‌های دیجیتالی نیز مانند کتابخانه‌های سنتی دارای ساختمان و تجهیزات، کتابدار در نقش واسط (البته به صورت ضعیف)، منابع فیزیکی و مجموعه خاص است و تنها تفاوت آن با کتابخانه‌های سنتی در نوع مواد (دیجیتالی بودن آن) و در نتیجه قابلیت استفاده از آن در شبکه، و بدین ترتیب امکان دسترسی از راه دور به این منابع است. در حالی که کتابخانه مجازی "کتابخانه‌ای بدون دیوار و بدون منابع" (۱۵:۶) و فاقد کتابدار در نقش واسط است.

۲. در کتابخانه دیجیتال، استفاده از اطلاعات الکترونیکی به عنوان یک بخش از استفاده کل، مرتباً در حال افزایش و استفاده از منابع چاپی به عنوان یک بخش از استفاده کل، در حال کاهش است (۹). یعنی هنوز آن فرمت چاپی و حضور فیزیکی کاملاً رخت بر نبسته است. می‌توان گفت کتابخانه دیجیتال، یک گام فراتر از کتابخانه الکترونیکی و یک گام عقب‌تر از کتابخانه مجازی است.

۳. ویژگی عمده کتابخانه دیجیتال، "دسترسی به آن، از هر مکان و در هر زمان" (۱۳) است که از این حیث درست مانند کتابخانه مجازی است. اما این دسترسی محدود به مجموعه‌ای خاص است که این مجموعه حتی ممکن است دارای اسناد چاپی نیز باشد (هر چند که این اسناد ابتدا به فرمت دیجیتال تبدیل شده، بعد مورد استفاده قرار می‌گیرند) و در یک محل خاص

دوام مجموعه آثار دیجیتالی فراهم می‌آوردند به نحوی که این منابع از نظر اقتصادی نیز برای استفاده به وسیله یک گروه مشخص یا مجموعه‌ای از گروه‌ها قابل دسترسی باشد" (۳:۱).

اپنهام و اسمیتسون^۱ مشخصه‌ها و ویژگی‌های زیر را برای کتابخانه‌های دیجیتالی ذکر می‌کنند:

- کتابخانه‌های دیجیتالی در واقع چهره دیجیتال و الکترونیکی کتابخانه‌های سنتی هستند. بنابراین، مجموعه‌ها و منابع سنتی چاپی و دیجیتال را هم‌زمان و در کنار هم شامل می‌شوند.

- کتابخانه‌های دیجیتالی شامل منابع دیجیتال که در خارج از مرزهای فیزیکی قرار دارد نیز می‌شوند.

- کتابخانه‌های دیجیتالی دیدی کلی از همه اطلاعات موجود در کتابخانه، بدون در نظر گرفتن نوع یا فرمت آنها، در اختیار کاربر قرار می‌دهند.

- کتابخانه‌های دیجیتالی مانند کتابخانه‌های سنتی خدمات خود را به گروه‌های ویژه‌ای از کاربران ارائه می‌دهند، با این تفاوت که در این کتابخانه‌ها، کاربران ممکن است در هر نقطه و یا بخشی از شبکه قرار داشته باشند.

- کتابخانه‌های دیجیتالی نه تنها به کتابداران مجرب و ماهر نیاز دارند، بلکه به خدمات متخصصان رایانه و شبکه نیز محتاج هستند.

- کتابخانه‌های دیجیتالی می‌توانند به منابع و کتاب‌های ویژه و منحصر به فرد - حتی نسخ خطی - دسترسی داشته باشند و امکان استفاده از آنها را در اختیار کاربران بگذارند.

- در این کتابخانه‌ها چندین کاربر می‌توانند در آن واحد از یک منبع خاص استفاده کنند.

- در کتابخانه‌های دیجیتالی، ارتباط مستقیم یا رودررو میان کتابدار و کاربر نهایی وجود ندارد. (۱۲۷:۳)

1. Oppenheim & smithson

کتابخانه‌های خودکار، و کتابخانه‌های دیجیتالی یک گام فراتر از کتابخانه‌های الکترونیکی هستند. در کتابخانه‌های الکترونیکی، حضور فیزیکی پررنگ‌تر از کتابخانه‌های دیجیتالی است و این کتابخانه‌ها همانند کتابخانه‌های سنتی و خودکار دارای ساختمان، تجهیزات، قفسه‌ها، منابع و کتابدار است و به همان روش‌های خودکار و سنتی سازماندهی و اداره می‌شود. تفاوت آن با کتابخانه‌های سنتی در این است که این کتابخانه‌ها دارای مواد غیرچاپی مثل فیلم، میکروفیلم، میکروفیش، انواع لوح فشرده و منابع مشابه نیز است. در این کتابخانه‌ها ارائه خدمات هم به صورت سنتی و خودکار (حضور فیزیکی کاربر در محل کتابخانه) است و هم به صورت شبکه‌ای و دیجیتالی، منتها استفاده از ارتباطات شبکه‌ای و دیجیتالی در آن نوپاست و معمولاً بازیابی اطلاعات در آن از طریق شبکه محلی انجام می‌شود^۱ (۱۶:۶).

اما در کتابخانه‌های دیجیتالی حضور فیزیکی خیلی کم‌رنگ شده است و تعداد منابع چاپی در آن به میزان خیلی کمی است البته، خود این منابع چاپی نیز ابتدا دیجیتالی شده، بعد به کاربران ارائه می‌گردد. در این کتابخانه‌ها ارائه خدمات به‌طور کلی خودکار و دیجیتالی است و کاربران از طریق شبکه‌های ارتباطی به منابع دیجیتالی ذخیره شده در این کتابخانه، دسترسی یافته و از آن بهره‌مند می‌شوند. نقش کتابدار واسط در اینجا خیلی کم‌رنگ است و بیشتر جنبه آموزشی و مشاوره‌ای دارد.

جمع‌بندی

از مجموع مباحث فوق می‌توان نتیجه گرفت که کتابخانه‌های سنتی در سیر تاریخی و طبیعی خود به کتابخانه‌های خودکار، الکترونیکی، دیجیتالی، و در

گردآوری شده، و از یک محل خاص ارائه خدمات می‌شود (برای راحتی درک این موضوع می‌توانید یک کتابخانه سنتی را در نظر بگیرید که به جای قفسه‌هایی از کتاب، دارای قفسه‌هایی از منابع دیجیتالی است که در یک مکان خاص گردآوری شده و می‌تواند در شبکه‌ها قرار گرفته و از راه دور نیز بازیابی شود. البته کتابخانه دیجیتالی علاوه بر مجموعه خود به دیگر مجموعه‌ها نیز دسترسی دارد)، اما کتابخانه مجازی در واقع "یک مرکز ارجاعی پیوسته^۱ است که پیوندهایی را به سایت‌های دارای مجموعه اشیای اطلاعاتی مرتبط، فراهم می‌کند. گروهی از سایت‌های مرتبط، و پیوندهایی به آن سایت‌ها و یا نشانی‌های اینترنتی است"^۲ (۱۳). در واقع کتابخانه مجازی به خودی خود فاقد منابع و مجموعه و مکان خاص است و "منابع اطلاعاتی آن گردآوری نشده است و در سراسر جهان گسترده است"^۳ (۱۹:۲). یعنی منابع کتابخانه مجازی، همان منابع کتابخانه‌های الکترونیکی و دیجیتالی هستند و کتابخانه مجازی فقط ارجاعات به آنها را فراهم می‌کند.

۴. بنا به گفته روی تنانت^۲ "هم کتابخانه الکترونیکی و هم کتابخانه دیجیتالی می‌توانند کتابخانه مجازی باشند. در صورتی که اگر فقط به‌صورت مجازی باشند، به این معناست که کتابخانه‌ای به مفهوم واقعی [کتابخانه‌ای دارای منابع و ساختمان و تجهیزات فیزیکی] وجود نداشته باشد. به عنوان مثال، یک کتابخانه مجازی می‌تواند شامل منابع و موادی از چندین کتابخانه مجزا باشد که در یک فضای مجازی با استفاده از رایانه و شبکه‌های رایانه‌ای سازمان یافته و قابل دسترس است"^۳ (۱۲).

کتابخانه الکترونیکی و کتابخانه دیجیتالی

کتابخانه‌های الکترونیکی یک گام فراتر از



- conference/Joseph.Branin.doc.
8. Chen, Ya-ning. "The Internet Effects on Libraries: Some Personal Observations". *LIBRES: Library and Information Science Research Electronic Journal*, Vol.8, No.1 (31 Mar.1998). [Online]. Available: <http://libres.curtin.edu.au/libre8n1/chen.htm>.
 9. Collier, Mel. "Towards a General Theory of the Digital Library". [Online]. Available: <http://www.dl.ulis.ac.jp/ISDL97/proceedings/collier.html>.
 10. Moen, William E. "The Virtual Library: A Service-based Architecture". 2002. [Online]. Available: http://www.unt.edu/wmoen/presentations/SLISVillage_VL_Paper_Mar_2002.htm.
 11. Reitz, Joan M. "ODLIS: Online: Dictionary of Library and Information Science". 2000. [Online]. Available: <http://www.wcsu.edu/library/odlis.html>.
 12. Tennant, Roy. "Digital V. Electronic V. Virtual Libraries". 1999. [Online]. Available: <http://sunsite.berkeley.edu/mydefinitions.html>.
 13. Urs, shalini. "[lis-forum] Query". 2001. [Online]. Available: <http://ncsi.iisc.ernet.in/pipermail/lisforum/2001-July/000049.html>.
 14. USACE Virtual Libraries Process Action Team (PAT). "Executive Summary USACE Virtual Libraries Process Action Team Recommendation". 1998. [Online]. Available: <http://www.usace.army.mil/library/news/898/patteam.htm>.
 15. Viles, Ann. "The Virtual Reference Interview: Equivalencies". 1999. [Online]. Available: <http://www.ifla.org/VII/dg/dgrw/dp99-06.htm>.
 16. Widerhold, Lutz. "Cooperative Structures for the Collection of Internet Resources on and from the Middle East". 2000. [Online]. Available: <http://www.bibliothek.uni-halle.de/text/vortraege/venedig.htm>.
 17. Woolery, Emily R. "The Virtual Library: Going Beyond Traditional Service". 2001. [Online]. Available: <http://techedevents.org/teched-01/Proceedings/Woolery/Teched20proceedings.doc>.

نهایت به کتابخانه‌های مجازی تغییر پیدا کرده است. هر چند که فاصله این تغییرات خیلی کم است و همه این تغییرات در طی دو سه دهه اخیر اتفاق افتاده است، اما مهم این است که امروزه، کتابخانه مجازی یا کتابخانه بدون دیواری که در ظرف زمان و مکان نمی‌گنجد غایت خدمات کتابخانه‌ای و اطلاع‌رسانی محسوب می‌شود و کتابخانه‌های ایران نیز، که در حال گذر از کتابخانه الکترونیکی به سوی کتابخانه دیجیتال هستند (هر چند که ورود آنها به سرزمین کتابخانه دیجیتال خیلی نوپا و تعداد آنها انگشت شمار است) باید خود را به این کاروان برسانند. البته چنین تغییراتی اساسی با خود چالش‌ها و تنش‌های زیادی به همراه دارد.

تاریخ دریافت: ۸۱/۱۲/۱۳

مآخذ

۱. باختر، دردانه. "زمینه‌یابی ایجاد کتابخانه‌های دیجیتال در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های دولتی تهران". پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۸۱.
۲. سوزنا، کارل. "پیشرفت‌های نو در فناوری و خدمات کتابخانه: نوگرایی در خدمات اطلاع‌رسانی کتابخانه پارلمان جمهوری چک"، ترجمه نجلا حریری. در گزیده مقالات *ایفلا ۹۷* (دانمارک: ۳۱ اوت - ۵ سپتامبر ۱۹۹۷)، زیر نظر عباس حریری، به همت و ویراستاری تاج‌الملوک ارجمند، تهران: کتابخانه ملی ایران، ۱۳۷۸.
۳. طاهری، طاهره. "کتابخانه ملی: دیجیتال یا سنتی". فصلنامه کتاب، دوره سیزدهم، ۴ (زمستان ۱۳۸۱): ۱۲۷.
۴. کینن، استلا. *فرهنگ فشرده کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ترجمه فاطمه اسدی کرگانی، مقابله و ویرایش عبدالحسین آذرنگ. - تهران: نشر کتابدار، ۱۳۷۸.
۵. مزینانی، علی. *کتابخانه و کتابداری*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۷۹.
۶. ویسواناتان، ت؛ برنای، زرین‌تاج؛ گوپتا، رج کشف *دانش در کتابخانه‌های رقومی*. ترجمه محسن عزیزی. اطلاع‌رسانی، دوره چهاردهم، ۱ و ۲ (پاییز و زمستان ۱۳۷۷): ۱۲-۲۳.
7. Branin, Joseph J. "Creating the Virtual Library: New Opportunities and Challenges for Resource Sharing". [Online]. Available: <http://library.brandeis.edu/beijing>